

Joan Boadas
Lluís-Esteve Casellas
Anna Gironella

**FONTS DOCUMENTALS
DE L'ARXIU MUNICIPAL DE GIRONA
PER A LA RECERCA SOBRE
ELS USOS DE L'AIGUA (II)**

B A Ñ O S

**FRIOS, CALIENTES, Y SULFUREOS,
EN LA PLAZUELA DE SAN FRANCISCO DE ASIS.**

PRECIOS DE LOS BAÑOS.

<i>Baño frio de agua del Ter.</i>	2 r. v.*
<i>Idem caliente.....</i>	4 r. v.*
<i>Idem sulfureos.....</i>	8 r. v.*

Y teniendo que suministrar ropa á los concurrentes, deberán estos pagar á mas de los precios referidos un real para cada baño.

Gerona 14 Junio de 1832.

Aquest text complementa el de l'edició del 2015 de les Conferències de l'Arxiu Municipal sobre les fonts documentals dels usos de l'aigua d'aquest arxiu . L'eix argumental d'ambdós textos s'estructura de la manera següent:

- Jurisdicció i regulació sobre l'aigua.
 - Explotació econòmica dels recursos hídrics.
 - Impacte de l'aigua en el paisatge urbà.
- Actuacions preventives sobre els rius.
- Serveis públics vinculats a l'aigua.
 - L'aigua com a element lúdic i de qualitat de vida.

Si en l'edició 2015 el text i la conferència se centraven en els tres primers apartats, en l'edició d'enguany, l'objectiu és explicar la documentació de l'Arxiu Municipal en relació amb les actuacions preventives sobre els rius, els serveis públics vinculats a l'aigua i l'ús de l'aigua com a element lúdic i de qualitat de vida.

Actuacions preventives sobre el riu

Una de les funcions més importants de les organitzacions municipals, al llarg de totes les èpoques, és la relativa a l'ordenació i gestió del territori. L'Ajuntament regula la urbanització de l'espai i tot el que hi fa referència: emet llicències urbanístiques i projecta i du a terme la construcció d'infraestructures, serveis, instal·lacions i equipaments públics, els quals gestiona i s'encarrega de mantenir.

En relació amb els cursos fluvials, aquesta funció

porta vinculades les accions referides a les actuacions sobre el llit i els marges dels rius, canalitzacions, obres de defensa i cobertura, projectes de modificació de cursos fluvials, ponts, passarel·les, guals, etc. Es tracta d'acions preventives destinades a controlar el cabal dels rius, ja sigui per evitar-ne els desbordaments a través de murs, canalitzacions, etc., o per creuar-los mitjançant ponts, barques, etc.

La construcció i manteniment d'aquestes infraestructures en època medieval i moderna era prerrogativa reial; de totes maneres, la monarquia va concedir diferents privilegis a la ciutat que li permeteren dur a terme les seves pròpies iniciatives en aquest àmbit. De fet, durant aquesta època, la majoria de documentació relacionada amb aquests treballs deriva de les recaptacions monetàries efectuades per a poder-los sufragar.

Obres als rius

La documentació més antiga referida a la construcció de murs de contenció i altres obres als marges dels rius fa referència a la recaptació d'imposicions reials per a afrontar les despeses de construcció. El 1430, per exemple, es va instruir una causa entre la Universitat de Girona d'una banda, i els eclesiàstics que vivien a la ciutat, de l'altra, sobre la forma de la contribució dels clergues en les obres del riu Ter.

Tot i que el municipi no tenia plena potestat sobre aquests temes, algunes de les seves actuacions hi tenien a veure i, per tant, els acords municipals referits a la urbanització de determinades zones havien de tenir en

compte la presència dels rius. Així doncs, la preocupació per les crescudes dels rius sí que afectava la construcció de cases i botigues en determinats llocs. L'any 1345 el procurador reial a Girona, en nom del rei, va concedir als jurats de la ciutat de Girona els espais i llocs públics de l'arenys entorn del riu Onyar: des de monestir del Carme fins al riu Ter. En aquests terrenys no es podrien construir albergs, taules, botigues, barraques ni altres edificis perquè aquests espais eren necessaris per a l'ús públic i general de la ciutat, és a dir, per a la celebració de fires i mercats. A més, també s'hi posaven les peixateries, els carnisers hi mataven el bestiar, els paraires hi estenien la llana i era lloc de passeig pels habitants de la ciutat.

El 1599 Felip II va concedir als jurats i a la ciutat de Girona el privilegi de fabricar 10.000 lliures de menuts per tal de sufragar les despeses de la reparació dels danys causats per les crescudes del Ter i apartar aquest riu de la ciutat. En aquest mateix privilegi permetia construir un pont nou sobre l'Onyar, entre la plaça de les Cols (l'actual rambla de la Llibertat) i l'església de Santa Susanna del Mercadal.

A mitjan segle XVIII es va constituir la Junta Reial Obres, el fons de la qual es troba a l'Arxiu Municipal de Girona. Aquesta institució s'encarregava d'executar les obres de construcció, reparació i reforma de les fortificacions i edificis militars, així com de la realització de les obres necessàries per a reparar les construccions de defensa de la ciutat dels aiguats del Ter i de l'Onyar, és a dir, preses i murs de contenció. La Junta estava integra-

da pel governador de Girona, el comissari reial de guerra, l'enginyer militar i dos regidors de l'Ajuntament escollits pel rei a proposta del capità general de Catalunya.

Entre la documentació de la Junta referida a les obres del Ter hi ha pagaments per les obres de reconstrucció i reparació dels dics del Ter –entre els quals hi ha el dic de Bournonville– i dels danys causats per les avingudes de l'any 1737. També comptes de les obres del Ter i l'Onyar de 1736 a 1748, i acords de la Junta, amb plànols inclosos, referits a les obres de 1762.

Modificació dels cursos fluvials

Una de les solucions complementàries que es preveien al problema dels aiguats fou la desviació dels cursos dels rius. Aquesta solució es va acabar imposant i va permetre pal·liar els efectes de les avingudes dels rius sobre la ciutat. Les propostes per rectificar els cursos dels rius ja venien d'antic: el 1778, segons consta al Manual d'Acords, se sol·licitava la modificació del curs de l'Onyar al rei i fins i tot s'elaborà un plànol del projecte de desviament, firmat per Francesc Soriano. Es conserven, per exemple, diversos expedients relatius a la rectificació del riu Ter, d'entre el 1820 i el 1841, que inclouen correspondència i acords amb els ajuntaments de Salt i de Santa Eugènia de Ter, també afectats per les obres, així com informes sobre la variació del llit del riu des de Girona fins a Torroella de Montgrí, alguns encarregats per la Diputació Provincial a l'arquitecte Tomàs Soler. Entre 1821 i 1842 també es va projectar la rectificació del curs del riu Onyar.

De totes maneres, la variació dels cursos fluvials també podia respondre a motius de salut pública. Entre 1847 i 1848 es van projectar unes obres per tal d'evitar la propagació de les febres que afectaven la ciutat i millorar-ne la higiene i la salubritat alterant el curs dels rius Onyar i Galligants.

Un altre bloc de documentació fa referència a la inspecció i control dels rius i els seus entorns (*Policia de los ríos*). Es tracta d'expedients de denúncies, instàncies i recursos sobre qüestions que afecten el llit, els marges i els terrenys veïns dels rius Ter, Onyar, Güell i Galligants. Aquests documents estan datats entre 1845 i 1921.

Serveis públics vinculats a l'aigua

Com hem vist a les èpoques medieval i moderna les principals activitats se centraven en l'explotació econòmica dels recursos hídrics en tant que patrimoni municipal, i es basaven en l'explotació en règim de monopoli. Progressivament, a mesura que l'Ajuntament va anar perdent les competències sobre l'explotació (per alienació dels béns) van anar augmentant les prerrogatives municipals sobre el subministrament d'aigua i el sanejament (aquest darrer, molt vinculat també a la pavimentació de carrers), que al llarg dels segles XIX i XX van esdevenir serveis públics d'interès general.

La documentació municipal permet veure l'expansió progressiva d'aquests serveis i analitzar qui en són els promotors i com els promouen, sobre quins barris i amb quina seqüència cronològica. Paral·lelament, la documentació permet resseguir com creix la percepció

de servei públic per part de la població, que reclama fonts, abastament, clavegueres i boques d'incendis.

Subministrament d'aigua

L'any 1869 es va inaugurar l'arribada d'aigües potables a Girona procedents d'una deu d'Aiguaviva. L'Ajuntament havia concedit la gestió de l'abastament d'aigua potable a una empresa privada, la seu de la qual es trobava al carrer Perill de Girona, a l'edifici anomenat "de les Aigües" (avui seu del Museu del Cinema. Col·lecció Tomàs Mallol).

L'any 1951 l'Ajuntament va municipalitzar el servei i la ciutat va passar a ser propietària de totes les instal·lacions. L'expedient administratiu del projecte, titulat *Proyecto general de abastecimiento de aguas potables de la ciudad*, data d'entre 1949 i 1955 i conté memòries, dictàmens, l'expedient per a l'adquisició dels béns propietat d'Aigües Potables SA, correspondència i reglaments dels serveis d'aigua d'altres províncies. L'any 1976 se'n va fer càrrec l'empresa Girona SA en règim de concessió, fins que el 1992 es constituí l'empresa mixta Aigües de Girona SA, administradora actual del servei amb el nom Aigües de Girona, Salt i Sarrià de Ter i que té les oficines al carrer Ciutadans. Part del fons documental de l'empresa d'aigües Girona SA ingressà a l'Arxiu Municipal de la ciutat l'any 1995.

La concessió del subministrament no va estar absenta de conflictes. El 1869 s'instruïa un judici al Jutjat de Primera Instància de Girona entre Antoni Sempau i Pal, propietari d'Aguas Potables SA, i l'Ajuntament de Giro-

na amb motiu de les obres necessàries per a la conducció de les aigües, les quals afectaven diversos carrers de la ciutat.

També hi ha diversos expedients relacionats amb la xarxa d'abastament d'aigua de la ciutat datats entre 1884 i 1921. La majoria fan referència a l'obertura, eliminació o neteja de conduccions d'aigua amb motiu de la urbanització de determinades zones de la ciutat, en aquest cas, de la zona de la Gran Via. Entre els documents hi ha una relació de fonts d'aigua potable de la ciutat.

A mitjan segle xx es començà a preveure la necessitat de destinar aigües del Ter a l'abastament d'aigua potable de Girona. L'any 1865 ja s'havia plantejat, però en aquell moment per a l'abastament de la ciutat de Barcelona. La documentació referida a aquest projecte recull informes dels enginyers i, també, les protestes de les poblacions afectades per l'obra.

L'any 1968 es projectà la construcció de la presa del Pasteral per tal d'assegurar l'arribada d'aigua potable a la ciutat de Girona. L'administració estatal en va assumir la construcció i la gestió com a servei d'interès general. Els diferents expedients relatius al Pasteral van ser instruïts pel Ministeri d'Obres Públiques a través de la Direcció General d'Obres Hidràuliques i la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental. El fons Narcís Sans i Prat, conjunt de documentació fotogràfica del periodista custodiat al Centre de Recerca i Difusió de la Imatge de l'Ajuntament de Girona (CRDI), , conté un nombre important d'imatges referides a les instal·lacions de la presa de Susqueda; a més hi ha 8 pel·lícules

i altres imatges d'obres hidràuliques de les comarques gironines.

La documentació referida a la planta potabilitzadora de Montfullà (Bescanó) inclou els expedients administratius dels projectes de conducció d'aigua potable des de l'estació de tractament als nuclis de Salt, Sarrià i Sant Gregori (1973-1980) i els pressupostos relatius a la segona fase del projecte de construcció de l'estació de tractament d'aigües potables. A més, l'any 1990 es redactà el projecte d'instal·lació d'un laboratori a la planta de tractament d'aigües de Montfullà.

El 1973 i el 1980 es van tramitar diversos expedients vinculats a l'abastament d'emergència; primer a través de la instal·lació d'un sistema de filtratge dels cabdals procedents del Pasteral, i més endavant, en diferents informes es proposaren altres solucions per al subministrament complementari d'aigua potable.

Si ens referim a l'abastament d'aigua potable, cal tenir en compte la xarxa de fonts de la ciutat de Girona. Per exemple, cal esmentar la documentació referida a les fonts de la ciutat des de l'època medieval. Els manuals d'acords de 1525 i 1526 donen compte del plet entre el Capítol de la Seu i el convent dels predicadors sobre l'excavació que el primer va manar fer en terres dels frares per tal de conduir les aigües a la font dels Lledoners; per aquest motiu es va necessitar la intervenció dels jurats. Aquesta font va ser origen de diversos conflictes, ja que l'any 1587, es va elaborar una memòria explicativa dels fets del contenciós entre el bisbe de Girona i els jurats de la ciutat per la conducció de l'aigua

fins a la font De fet, les aigües de les fonts solien provocar tensions entre els ciutadans de Girona. Per exemple, el 1768 l'Ajuntament resolia –ho recull el manual d'acords– que la font d'en Vila era pública així com la casa on hi havia el pou.

Entre la documentació referida a obres d'infraestructura i serveis hi ha nombrosos expedients de construcció de fonts públiques i pous: al carrer de la Galera i a la plaça de Sant Francesc (1885-1889), al carrer Ballesteries (1887-1889) o l'acord municipal de construcció de la font de la plaça Marquès de Camps l'any 1939, entre moltes d'altres.

Algunes vegades eren els veïns d'un determinat indret els qui reclamaven la construcció de les fonts o protestaven per la destrucció d'algun punt d'aigua. El 1907 els veïns del carrer de la Rutlla van presentar una reclamació contra el marquès del Castellvell per la propietat de la font del Rei. Entre el 1916 i el 1921 els veïns de Pedret sol·licitaren la construcció d'una font i algunes boques de rec contra incendis al barri.

Sanejament públic

Els treballs relacionats amb el sanejament d'aigües també són competència de l'Ajuntament de Girona. Si bé es tracta d'una facultat ja present i desenvolupada en època medieval –constatada en les ordinacions dels jurats per evitar l'evacuació incorrecta de les aigües residuals–, pren rellevància a partir del segle XIX, coincidint, sobretot, amb el creixement urbanístic de la ciutat. Així, moltes de les obres de pavimentació dels carrers són

complementades pels respectius projectes de construcció del clavegueram.

Per exemple, entre el 1721 i el 1891 es regulà la conducció de les comunes i latrines construïdes en els terrats i les cases que donaven al riu Onyar. La documentació referida a aquest assumpte inclou informes de l'arquitecte municipal, acords, normativa de la policia urbana sobre clavegueres i conducció d'aigües residuals a l'Onyar i, a més, relacions de mestres d'obres i comptes per obres i neteja de clavegueres i conduccions. Entre 1798 i 1876 es van presentar diverses sol·licituds per a la neteja i ordenació de les clavegueres del carrer de la Barca, Ballesteries i altres cases de la façana de l'Onyar. En aquest cas, es va trametre correspondència diversa al governador.

Però la construcció de clavegueres també podia estar motivada per prevenir problemes a causa de les inundacions. Aquest és el cas del pla general de clavegueres redactat el 1863.

Entrat el segle xx, l'administració estatal va anar adquirint, progressivament, noves potestats vinculades als projectes de conducció de les aigües residuals que afectaven diversos nuclis de població. L'any 1970 la Direcció General d'Obres Hidràuliques del Ministeri d'Obres Públiques va elaborar diferents plànols per al *Proyecto de distribución de agua y saneamiento de la ciudad de Gerona, sus barrios anexionados y las localidades de Salt i Sarrià*. Entre el 1985 i el 1988 es va tramitar un contracte d'assistència tècnica per a l'estudi del tractament conjunt d'aigües residuals a Girona, Salt, Sarrià de Ter i

la fàbrica Torres Hostench. També amb la participació d'altres administracions municipals l'any 1990 es van dur a terme les obres del col·lector d'aigües residuals del marge esquerre del riu Ter (Sarrià de Ter i Sant Julià de Ramis), de les quals l'Arxiu Municipal conserva la documentació referida a la liquidació de les obres.

A més del control de les aigües residuals, les competències sobre sanejament públic inclouen la gestió de la depuradora. El projecte d'obres de conducció d'aigües des del Pasteral fins a Girona (1968-1980) ja incloïa la construcció d'una estació depuradora d'aigües residuals. Per aquest motiu, l'any 1975 la Direcció General d'Obres Hidràuliques–Ministeri d'Obres Públiques i la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental van projectar una conducció de desguàs de l'estació depuradora. L'any 1986 va sortir a concurs el projecte de la segona fase de construcció de l'estació de tractament d'aigües potables per ampliar l'estació depuradora ja existent. Actualment, l'empresa TRARGISA gestiona la depuradora i la incineradora.

Enllumenat públic

Un altre servei vinculat a l'ús de l'aigua és l'enllumenat públic. Les centrals elèctriques que abastien la xarxa de l'enllumenat públic aprofitaven la força de l'aigua perquè funcionés. Justament, la primera central elèctrica de la ciutat s'instal·là en un antic molí del Mercadal i prenia l'aigua de la sèquia Monar just abans del seu desguàs a l'Onyar. En aquest sentit, foren clau els assajos de l'enginyer Narcís Xifra i Masmitjà que culminaren amb

les festes d'inauguració de la xarxa d'enllumenat de la ciutat el 24 de juliol de l'any 1886.

El funcionament de la central del Molí va generar documentació diversa, sobretot entre 1899 i 1917: correspondència relativa a les obres de reforma o sobre l'enllumenat, rebuts i liquidacions, etc. D'altra banda, també comportà algun conflicte, com l'*Incidente sobre el aprovechamiento de aguas de la acequia Monar entre las sociedades Empresas Eléctricas i Llensa y Masias*, l'expedient del qual està datat entre 1910 i 1912.

De totes maneres, l'edifici de la central també es volgué aprofitar per altres usos i al 1891 es tramità l'expedient de subhasta per instal·lar el Jutjat d'Instrucció al segon pis. Entre el 1953 i el 1984 es van redactar diversos projectes de reforma, ampliació i recuperació de l'edifici de la central elèctrica del Molí. Actualment, també s'està remodelant parcialment per reutilitzar-se com a casal per a la gent gran del Barri Vell i el Mercadal.

Ja al segle XIX els molins de la Manola, a Pedret, també es reconvertiren en central elèctrica per tal d'estendre l'electricitat a tota la ciutat. Aquest canvi d'ús comportà un nou contenciós amb l'empresa La Aurora. L'expedient del judici inclou, entre altra documentació, acords municipals per a complementar la instal·lació elèctrica realitzada per *Planas y Flaquer y Compañía*.

Salut pública

Procurar per la salut pública dels ciutadans és competència de l'Ajuntament de Girona. En el desenvolupament d'aquesta competència, l'Ajuntament realitza ana-

lítiques d'aigua, controls sobre determinades activitats econòmiques i serveis públics o, com ja s'ha esmentat anteriorment, determinades actuacions sobre els rius. L'any 1915 el laboratori municipal prestava serveis a altres ajuntaments veïns; per aquest motiu, l'Arxiu Municipal conserva l'expedient de prestació de servei a l'Ajuntament d'Anglès per a l'anàlisi de la qualitat de les aigües de la vila.

L'aigua com a element lúdic i de qualitat de vida

Des de les darreries del segle xx ha anat prenent importància l'ús de l'aigua com a element lúdic. En aquest sentit cal destacar, per exemple, l'ús de les ribes dels rius com a parcs i passeigs. De fet, els ciutadans de Girona al segle xiv ja utilitzaven l'arenys del riu Onyar com a passeig. Al segle xviii els aiguadeixos del Ter també eren freqüentats com a zona d'esbarjament: eren els precedents de la Devesa com a parc municipal. A l'Arxiu Municipal es conserven els diferents plànols i projectes per al parc, així com notícies referides al lloguer de bancs i cadires, a les plantacions d'arbres i a altres serveis del parc, principalment des del segle xix.

L'ús de l'aigua en el lleure, és a dir, com a element de qualitat de vida, és característic també d'ençà del segle xix. Així, per exemple, es documenta l'existència de cases de bany a la plaça de Sant Francesc i es publiquen bans reiteratius que intenten regular els llocs de bany, el vestuari i el comportament dels banyistes als rius Ter i Onyar. Aquest interès derivà en la posterior construcció d'instal-

lacions esportives per a la pràctica de la natació, com és el cas de la piscina de la Devesa, projectada per l'arquitecte municipal Ricard Giralt i Casadesús l'any 1933.

Altres actuacions en aquesta línia han estat l'adequació del parc de les ribes del Ter, la creació d'itineraris educatius al voltant dels rius, el projecte Alba-Ter, des del qual es preveuen accions de cohesió, preservació, sostenibilitat i dinamització de la conca del riu Ter i, més recentment, el projecte *4 rius i 1 sèquia*, sobre la millora de l'entorn urbà dels rius.

De fet, els entorns dels rius i, especialment, de les fonts han estat de sempre llocs d'esbarjo, de berenars i feixines. En són exemples el berenador de la Barca o el de la font del Congost, on gironins i gironines es trobaven, s'esbargien i es fotografiaven les primeres dècades del segle xx; en són testimoni les postals i imatges familiars custodiades al CRDI; en aquest sentit, trobem imatges de la col·lecció Josep Bronsoms o dels fons de la Família Audouard i de Carles Batlle.

Més específicament en l'àmbit de la qualitat de vida, cal esmentar també l'ús terapèutic de l'aigua, principalment de l'aigua picant de Pedret, de la qual l'any 1787 ja se'n lloaven les propietats medicinals, tal com es recull en el llibre *Noticia individual de las aguas minerales de Pedret*, del doctor Cristòfor Tomàs i Rosés. Aquest volum forma part del conjunt de publicacions sobre establiments termals de la biblioteca especialitzada en medicina i salut pública del doctor Josep Pascual i Prats, preservats a l'Arxiu Municipal de Girona.

Bibliografia

- ALBERCH FUGUERAS, Ramon; ARMENGOL CUSTAL; Dolors, CLARA RESPLANDIS, Josep; NADAL FARRERAS, Joaquim; PORTELLA COMAS, Jaume [et al.]: *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978.
- ALBERCH FUGUERAS, Ramon; FREIXAS CAMPS, Pere; MASSANAS BURCET, Emili [et al.]: *Lenlluminat elèctric a Girona: 1883-1930*. Girona, Ajuntament de Girona, 1981.
- ALBERCH FUGUERAS, Ramon; FREIXAS CAMPS, Pere; MASSANAS BURCET, Emili, MIRÓ AMETLLER, Joan: *Girona: rius, ponts aiguats*. Girona, Ajuntament de Girona, 1982.
- FABRE FORNAGUERA, Jaume; NADAL FARRERAS, Joaquim: *Girona entre 4 rius: l'origen dels carrers i barris de la ciutat*. Girona, Ajuntament de Girona, 1991.
- NADAL FARRERAS, Joaquim: "La contribució gironina al desenvolupament de la indústria elèctrica catalana". *Revista de Girona*, núm. 75 (1976), p. 51-58.